

ӨОЖ 327

FTAMP 11.25.91

<https://doi.org/10.48371/ISMO.2026.65.3.015>

## ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӘРІПТЕСТІГІ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ШЫҢЖАҢ: ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ КЕДЕРГІЛЕР ЖӘНЕ КООПЕРАЦИЯ ДРАЙВЕРЛЕРІ

Карымсакова Д.Ә.<sup>1</sup>, \*Батырбаев Қ.М.<sup>2</sup>

<sup>1,\*2</sup> Астана Халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

**Аңдатпа.** Мақалада Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестік жүйесіндегі Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының (ШҰАА) көпөлшемді рөлі зерделенеді. Зерттеудің мақсаты ШҰАА-ның екіжақты қатынастарға ықпал ететін негізгі сауда-экономикалық драйверлері мен құрылымдық институционалдық шектеулерін анықтау және олардың өзара байланысын кешенді бағалауға бағытталған. Мақаланың теориялық негізін Р. Кеохейн мен Дж. Найдың кешенді өзара тәуелділік теориясы, институционалдық және салыстырмалы талдау, сондай-ақ көпфакторлы форсайт әдістері құрайды. Зерттеу барысында ШҰАА-ның Жібек жолы экономикалық белдеуіндегі және Транскаспий халықаралық көлік маршрутындағы инфрақұрылымдық маңызы айқындалып, «Қорғас – Шығыс қақпасы» АЭА мен «Қорғас» ХШЫО-ның институционалдық дизайны, Қытайдың эксперименттік еркін сауда аймағының іске қосылу салдары және аграрлық өнім экспортындағы фитосанитарлық кедергілер талданды. Сонымен қатар, этногуманитарлық саладағы «тыныш дипломатия» тетіктерінің тиімділігі мен Іле және Қара Ертіс трансшекаралық өзендері бассейндеріндегі Шыңжаң өндірістік-құрылыс корпусының су алуды қарқындатуынан туындаған гидросаяси мәселелер негізделді. Зерттеу нәтижесінде ШҰАА-ның екіжақты қатынастардағы құрылымдық амбиваленттілігі дәлелденді, яғни бұл өңір экономикалық интеграцияны жеделдетумен қатар, терең асимметрия жағдайында ұзақ мерзімді тәуекелдерді де қалыптастырады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы Қазақстанның мемлекеттік органдары үшін су дипломатиясы мен логистикалық саясатты жетілдіруге бағытталған ұсынымдардың әзірленуімен, сондай-ақ екіжақты субөңірлік ынтымақтастықтың 2035 жылға дейінгі үш ықтимал даму сценарийінің («Прагматикалық конвергенция», «Институционалдық серпіліс», «Шиеленісті теңгерімдеу») ұсынылуымен айқындалады.

**Тірек сөздер:** Қазақстан, ҚХР, Шыңжаң (ШҰАА), кешенді өзара тәуелділік, трансшекаралық өзендер, гидросаясат, қандастар, Орта дәліз (ТХКМ), «Қорғас» АЭА, институционалдық дизайн, асимметриялық әріптестік, секьюритизация

### Кіріспе

Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасы (ҚР) мен Қытай Халық Республикасы (ҚХР) арасындағы екіжақты қатынастардың архитектурасы «мәңгілік жан-жақты стратегиялық әріптестік» тұжырымдамасына негізделеді, оның қазіргі мазмұны мен негізгі бағыттары 2023 жылғы Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының бірлескен мәлімдемесінде нақтыланған [1]. Осы координаттар жүйесінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы (ШҰАА) ерекше орын алады, өйткені ол ҚХР-дың аумағы 1,66 млн шаршы км және халқы шамамен 26 млн адамды құрайтын әкімшілік-аумақтық бірлігі бола отырып, ол бір мезгілде бірегей геоэкономикалық және геосаяси интерфейс, яғни екі мемлекеттің ұлттық мүдделері, шаруашылық жүйелері және қауіпсіздік күн тәртіптері тоғысатын аймақ ретінде қызмет етеді [2].

Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасының ұзындығы 1782,75 км құрайды, оның басым бөлігі дәл осы ШҰАА-мен шектеседі. Екі негізгі халықаралық шекаралық өткел, ол Достық-Алашанькоу және Алтынкөл-Қорғас арқылы 2024 жылы, ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің деректері бойынша, екі жақты тауар айналымының шамамен 47% өткен. ҚР мен ҚХР арасындағы өзара сауданың жалпы көлемі 2025 жылға қарай жаңа тарихи максимумға жетіп, ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің деректері бойынша 41 млрд АҚШ долларынан асты, ал Қытай Бас кеден басқармасының айна деректері бойынша 43,9 млрд АҚШ долларына жетті. Осы тұрғыда ШҰАА тек шекара маңындағы ғана емес, сонымен бірге Транскаспий халықаралық көлік маршруты (ТХКМ / Орта дәліз) аясындағы аса маңызды транзиттік жүк ағынын да қалыптастырады және Қытайдың Орталық Азияға шығатын басты құрлықтық қақпасы ретінде әрекет етеді. Осылайша, Шыңжаң екі экономиканың материалдық байланыстылығын және Қазақстанның еуропалық нарықтар бағытындағы транзиттік әлеуетін қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық өзеке болып табылады.

Сонымен бірге ШҰАА құрылымдық тәуекелдер шоғырланған аймақ болып саналады. Қазақ диаспорасының жағдайымен байланысты этногуманитарлық мәселе, бағалау бойынша 1,4 - 1,6 млн адам, 2017 жылдан кейін ШҰАА-дағы «қайта тәрбиелеу» саясаты контекстінде күрт шиеленісіп, Шыңжаңда туыстары бар қазақстандық азаматтардың мүдделеріне әсер етті [3]. Іле және Қара Ертіс трансшекаралық өзендері бассейндеріндегі су ресурстары тапшылығының күшеюі, Қытай тарапындағы аграрлық және өнеркәсіптік су алудың қарқындануымен ұштаса отырып, Қазақстан экожүйелерінің, атап айтқанда, Балқаш көлі мен Ертіс-Қарағанды каналының гидрологиялық тұрақтылығына қауіп төндіреді [4]. Қазақстанның Қытай нарықтарына, инвестицияларына және кредиттік ресурстарына экономикалық тәуелділігі ҚХР-дың Қазақстанға тәуелділігінен едәуір жоғары болатын асимметриялық әріптестік Астананың күн тәртібіндегі сезімтал тақырыптық блоктар бойынша келіссөз жүргізу әлеуетін іс жүзінде шектейді [5].

Осы зерттеудің өзектілігі үш фактормен айқындалады. Біріншіден, бұл 2022 жылғы ақпаннан кейін ШҰАА-дың транзиттік рөлінің сапалық өзгеруімен байланысты, атап айтқанда, Ресейге қарсы батыстық санкциялардың енгізілуі Еуразиялық жүк ағындарының бір бөлігін Орта дәлізге түбегейлі қайта бағыттап, Шыңжаңның және қазақстандық көлік дәліздерінің геоэкономикалық маңызын арттырды. ҚР Көлік министрлігі мен Ұлттық экспедиторлар қауымдастығының деректері бойынша, 2024 жылдың қорытындысында ТХКМ бойынша жүк тасымалының көлемі рекордтық 4,2 млн тоннадан асты, ал контейнерлік транзит бірнеше есе өсіп, 56,5 мың ЖФЭ-ге (TEU) жетті [6]. Сонымен қатар, жоғары динамикаға карамастан, Орта дәліз әзірге қосалқы бағдар мәртебесін сақтап отыр және еуразиялық контейнер ағынының негізгі үлесі әлі де Солтүстік дәлізге, яғни РФ және Беларусь Республикасы арқылы өтетін бағытқа тиесілі. Екіншіден, климаттық өзгерістер мен ШҰАА-дағы суармалы жерлердің кеңеюі аясында су ресурстары бойынша қарсы тұрудың шиеленісуімен байланысты. Үшіншіден, этногуманитарлық салада шешілмеген мәселелердің сындарлы массасының жиналуымен және Қазақстан азаматтық қоғамының қандастар мен трансшекаралық байланыстары бар тұлғалар мәселесі бойынша нақты мемлекеттік ұстанымға сұранысының артуымен байланысты.

#### *Әдеби шолу*

Қазақстандық тарихнамада Шыңжаң факторын зерттеу негізінен ҚР-ҚХР екіжақты қатынастарына арналған кең ауқымды зерттеулер шеңберінде дамыды. К.Л. Сыроежкиннің еңбектері Шыңжаңдағы қазақтардың этнотарихи дамуын, 1930-1950 жылдардағы және 1990-жылдардағы көші-қон үдерістерін, сондай-ақ Қытайдың Орталық Азиядағы геосаяси стратегиясын талдауға арналған [7]. Ал Шыңжаңның қазіргі кезеңдегі экономикалық трансформациясы, «Бірбелдеу, біржол» бастамасындағы орны және Қазақстанмен шекара маңындағы ынтымақтастықтың жаңа бағыттары Е.Л. Нечаева мен С.Б. Кожированың зерттеуінде жан-жақты қарастырылған [8]. Б.К. Сұлтанов бірқатар еңбектерінде бұл мәселені Қазақстанның Қытай ықпалының өсуіне стратегиялық бейімделуі тұрғысынан қарастырып, өзара іс-қимылдың институционалдық форматтарына және Астананың теңгерімдік дипломатиясына назар аударады [5]. С.Б. Кожирова еңбегінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының этностық құрамы, тілдік ахуалы және ұлттық саясаттың өңірлік ерекшеліктері жан-жақты талданып, олардың өңірдің қоғамдық-саяси дамуына ықпалы көрсетілген [9].

Батыстық академиялық әдебиет Шыңжаңға айтарлықтай назар аударғанымен, оны көбіне қауіпсіздендіру тұрғысынан қарастырды. Бұл дегеніміз Пекиннің өңірді басқаруды қауіпсіздікке негізделген төтенше режимге көшіру процесі [10]. Қазақстандық өлшемге қатысты алғанда, батыстық зерттеушілердің қауіпсіздендіру саясаты мен трансшекаралық гуманитарлық салдарлар арасындағы тікелей байланысты тіркеуі принципті түрде маңызды. Бұл жағдай отбасылардың мемлекеттік шекара мен цифрлық бақылау жүйесі арқылы бөлініп қалуынан, сондай-ақ этникалық қазақ болып табылатын ҚР азаматтарының ШҰАА-дағы туыстарына барған

кезде жиі қысымға ұшырауынан көрініс тапты. Мұндай жағдайлардың эмпирикалық құжаттамасы Human Rights Watch ұйымының 2019-2022 жылдардағы баяндамаларында және Оксфорд университеті жанындағы Шыңжаң құжаттама тобының жарияланымдарында берілген [3].

Қытай академиялық әдебиетінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының (ШҰАА) дамуы көбіне әлеуметтік-экономикалық жаңғырту, цифрлық трансформация, инфрақұрылымдық даму және өңірлік экономикалық өсуді қамтамасыз ету тұрғысынан қарастырылады. Мұндай зерттеулерде өңірдің экономикалық әлеуетін арттыру, инновациялық даму тетіктері мен мемлекеттік саясаттың тиімділігіне басым назар аударылады [11]. Сонымен қатар батыстық және қытайлық зерттеулердің әдіснамалық ұстанымдары мен зерттеу басымдықтары едәуір ерекшеленеді, сондықтан ШҰАА мәселесін талдау кезінде әртүрлі ғылыми мектептердің тұжырымдарын салыстыра отырып, бастапқы дереккөздерге сыни тұрғыдан қарау қажет.

Гидросаяси өлшемде Орталық Азия мен Батыс Қытайдың трансшекаралық су ағындарына арналған П. Гленн мен М. Нордбергтің зерттеулері негізгі референттік еңбектер болып табылады. Бұл авторлар Қытай стратегиясына қатысты «гидрогегемония» ұғымын енгізеді, яғни бұл ұғымға сәйкес, көпжақты келісімдердің болмауы және сонымен бір мезгілде өзендердің жоғарғы ағысында су алу инфрақұрылымының күшеюі Пекин үшін құрылымдық артықшылық қалыптастырады [12]. Аталған тұжырымдамалық аппарат Іле және Қара Ертіс өзендерінің нақты кейстерін талдаудың теориялық негізін құрайды.

Осылайша, қолданыстағы әдебиет Шыңжаң кейсінің жекелеген қырларын қамтиды, алайда бірыңғай теориялық құралдарды қолдана отырып және асимметрия жағдайында олардың шектеулерін верификациялай отырып жүргізілетін кешенді субөңірлік талдау әлі де зерттеудегі олқылық болып қалып отыр. Осы зерттеу дәл осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

### **Материалдар мен әдістер сипаттамасы**

Зерттеудің әдіснамалық негізін Р. Кеохейн мен Дж. Найдың «Power and Interdependence» атты классикалық еңбегінде әзірленген кешенді өзара тәуелділік теориясы құрайды. Бұл теория жоғары өзара тәуелділік жағдайында мемлекеттер өзара іс-қимылдың көптеген арналары арқылы, айталық, үкіметаралық, трансұлттық және трансүкіметтік деңгейлерде байланысатынын, әскери күштің бастапқы маңызын жоғалтатынын, ал күн тәртібіндегі мәселелер иерархиясының тұрақты болмайтынын алға тартады. ҚР-ШҰАА кейсіне қатысты бұл теориялық шеңбер экономикалық пайданың, соның ішінде нарықтарға өзара қол жеткізудің, инфрақұрылымдық инвестициялар мен транзиттік кірістердің этногуманитарлық және су салаларындағы саяси тәуекелдердің өршуіне қалай тежеуші қысым жасайтынын сипаттауға мүмкіндік береді [13].

Сонымен бірге кешенді өзара тәуелділік теориясын қолдану оның түсіндіру мүмкіндіктерінің шектеулерін ескеруді талап етеді. ҚР-ҚХР қатынастарында өзара тәуелділік принципті түрде асимметриялық сипатқа ие, өйткені Қазақстан Қытайдың сауда және кредиттік тізбектеріне терең интеграцияланған орта держава болып табылады, ал ҚХР үшін қазақстандық нарық сыртқы сауда айналымының 1%-нан аз бөлігін ғана құрайды. Бұл асимметрия Кохэйн-Найлық парадигманың «жұмсақ» нұсқада қолданылуын шектейді және оны билік пен келіссөз әлеуетін талдаудың неореалистік құралдарымен толықтыруды талап етеді.

Екінші негізгі әдіс ретінде өзара іс-қимылдың формалды және бейформалды тетіктерінің тиімділігін бағалау үшін қолданылатын институционалдық талдау алынады. Талдау объектілері ретінде Қазақстан-Қытай ынтымақтастық комитеті (ҚҚЫК) және оның салалық кіші комиссиялары; Траншекаралық өзендерді пайдалану және қорғау жөніндегі бірлескен комиссия [14], 2001 жылдан бастап жыл сайынғы отырыстар өткізеді [15]; Қорғас өткеліндегі кедендік және санитарлық-карантиндік тетіктер қарастырылады. Институционалдық талдау құрылымдық тығырықтарды анықтауға және рационалды түрде мүдделі тараптардың неге оңтайлы келісімдерге келе алмайтынын түсіндіруге мүмкіндік береді, бұл толық емес келісімшарттар проблемасы және су пайдалану құқықтық режимдерінің айырмашылығымен байланысты.

Үшінші әдіс ретінде 2018–2024 жылдар аралығында Қазақстанның ШҰАА-дағы гуманитарлық мәселелерді реттеу жөніндегі дипломатиялық күш-жігерінің хронологиясын қайта құру үшін қолданылатын ивент-талдау таңдалды. Бұл әдіс келіссөздердің нәтижелері туралы жария деректер негізінде «тыныш дипломатияның» тиімділігі жөніндегі тезисті верификациялауға мүмкіндік береді, атап айтқанда, бұған босатулар, отбасылардың қайта қосылуы және мәртебені заңдастыру жатады. Салыстырмалы әдіс «Қорғас-Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аймағы мен «Қорғас» халықаралық шекара маңы ынтымақтастығы орталығының институционалдық дизайнын талдау кезінде қолданылады. Болжамдық сценарийлік талдау үшін көпфакторлы форсайт әдісі пайдаланылады.

## **Нәтижелер мен талқылау**

### *1. Этногуманитарлық дискурс және «тыныш дипломатия» механизмі*

Шыңжаңдағы қазақтардың тарихи қатысуының ретроспективасы бірнеше ғасырды қамтиды. Қазақтар Цин империясының, кейіннен Қытай Халық Республикасының құрамына ресми түрде танылған ұлттық азшылықтардың бірі ретінде енгізілді. Кеңестік Қазақстанға бағытталған алғашқы ірі көші-қон толқыны Үлкен секіріс кезеңіндегі саяси қуғын-сүргінмен байланысты болды. Бұл кезең, 1958 - 1962 жылдар аралығы, ШҰАА-дың ондаған мың тұрғынының өмірін қиды. Екінші толқын 1990-жылдары орын алып, Қазақстанның тәуелсіздік алуымен және оралмандарды, қазіргі атаумен қандастарды, репатриациялау бағдарламасының енгізілуімен байланысты болды. ҚР Еңбек және халықты

әлеуметтік қорғау министрлігінің деректері бойынша, 2024 жылға қарай Шыңжаңнан Қазақстанға шамамен 170 мың қандас қоныс аударған, ал ШҰАА-да қалған қазақ халқының саны 1,4 - 1,6 млн адам деп бағаланады.

Жағдайдың сапалық өзгеруі 2017-2018 жылдары орын алды. Бұл кезеңде ШҰАА-дағы «қайта тәрбиелеу» науқанының ауқымы Қазақстанның қоғамдық кеңістігінде жасырын ұстауға келмейтін деңгейге жетті. Шыңжаңнан оралған немесе өңірде туыстары бар қазақстандық азаматтардың куәліктері ресми Астанаға медиялық және саяси қысым қалыптастырды. Қазақстанда босқын мәртебесін алуға ұмтылған және ШҰАА-дағы лагерьлер жүйесі туралы ашық куәлік берген қандастарымыз, атап айтқанда, Сайрагүл Сауытбай мен Гүлбахар Хайтыуәлидің істері жоғары қоғамдық резонанс тудырды.

Ресми Астана тап болған дилемманы неолибералдық институционализм теориясының категориялары арқылы тұжырымдауға болады. Бұл дилемманың негізгі мазмұны бір жағынан, ШҰАА-дағы этникалық қазақтарды қорғауға байланысты қоғамдық сұраныстарға жауап беру жөніндегі ішкі саяси императивке, яғни биліктің легитимдігіне тірелсе, екінші жағынан, ҚХР-дың ішкі істеріне араласпауға қатысты қатаң сыртқы саяси қағида мен басты сауда әріптесімен екіжақты шиеленіс прецедентін қалыптастырмауға ұмтылыстан көрініс табады. Неореализм бұл дилемманы күш әлеуеттерінің асимметриясынан туындайтын құрылымдық салдар ретінде түсіндіреді. Бұл тұрғыдан алғанда, шағын держава ұлы державаға ашық қарсы тұру үшін жеткілікті ресурстарға ие емес және жанама құралдарға жүгінуге мәжбүр болады.

Институционалдық ымыра ретінде «тыныш дипломатия» моделі қалыптасты. Бұл модель ҚР Сыртқы істер министрлігінің қытайлық әріптестерімен жабық консулдық және дипломатиялық байланыстарының тармақталған жүйесі болып табылады, ол ұстанымдарды жария түрде мәлімдеуді көздемейді. 2018–2024 жылдар аралығында бұл механизм мынадай верификацияланатын нәтижелерді қамтамасыз етті. Атап айтқанда, біріншіден, ШҰАА-да қос азаматтығы немесе уақытша тұруға рұқсаты болған бірқатар ұсталған қазақстандық азаматтарды босатуға мүмкіндік туды. Нақты саны жарияланбағанымен, ҚР СІМ 2022 жылғы жиынтық жария түсініктемесінде «екі жүзден астам жағдайды» растады; екіншіден, азаматтардың белгілі бір санаттары үшін Қазақстанның Үрімжідегі консулдығы арқылы құжат тапсыру рәсімі негізінде шығу тәртібінің жеңілдетілуі; үшіншіден, Қазақстанда жүйеге қарсы жария куәлік берген бірнеше тұлғаға қатысты қылмыстық қудалауды тоқтата тұру жөніндегі бейресми келісім.

Сонымен бірге «тыныш дипломатия» тетігі құрылымдық шектеулермен сипатталады. Процестің жабықтығы оны отандастарды қорғаудың ашық құқықтық құралдарын талап ететін үкіметтік емес ұйымдар мен оппозиция тарапынан сынға осал етеді. Қытай тарапының ізгі еркіне тәуелділік жүйелі кепілдіктердің жоқтығын білдіреді, өйткені әрбір жағдай жеке лоббилеуді талап етеді және прецедент қалыптастырмайды. Ақырында, дипломатиялық

арнамен қатар жұмыс істейтін қандастар бағдарламасы іс жүзінде демографиялық қысымды төмендетудің жасырын құралы болып табылады. Бұл бағдарлама аясында қазақ диаспорасы өкілдерінің ҚР-ға жедел қоныс аударуы ықтимал қуғын-сүргін құрбандарының санын азайтқанымен, бір мезгілде Астананың диаспора санына қатысты келіссөздік тетіктерін қысқартады.

## *2. Су-экологиялық досье: трансшекаралық өзендер гидросаясаты*

Қазақстан-Қытай қатынастарының ШҰАА арқылы көрінетін гидросаяси өлшемі ең ұзақ мерзімді және құрылымдық тұрғыдан ең қиын шешілетін сын-қатерлердің бірі болып табылады. Қазақстан мен ҚХР 23-тен астам трансшекаралық су ағынын бөліседі, алайда гидрологиялық қауіпсіздік тұрғысынан екі өзен аса маңызды мәнге ие. Олардың біріншісі – жалпы ұзындығы 1439 шақырымды құрайтын, оның ішінде 815 шақырымы ҚХР аумағынан өтетін Іле өзені болса, екіншісі – жалпы ұзындығы 1500 шақырым болып табылатын және ШҰАА аумағында шамамен 600 шақырымы өтетін Қара Ертіс өзені.

Қытай тарапындағы негізгі актор ретінде Шыңжаң өндірістік-құрылыс корпусы, яғни ШӨҚК / Бинтуань (新疆生产建设兵团), әрекет етеді. Бұл ұйым ШҰАА-дағы суармалы жерлердің шамамен 30%-ын бақылайтын бірегей әскери-азаматтық құрылым болып табылады. ШӨҚК өңірдегі ең ірі ирригациялық жүйелерді басқарады және Батыс Қытайдағы ауыл шаруашылығы жерлерін игеру жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның басты бенефициары болып табылады. ШҰАА-дың аграрлық мамандануының негізін құрайтын мақта шаруашылығы аса су сыйымды дақыл болып саналады, өйткені 1 кг шикі мақта өндіру үшін орта есеппен 10-17 мың литр су қажет. Шыңжаң статистикалық жылнамасының деректері бойынша, ШҰАА-да мақта өндірісі 2015 жылғы 2,2 млн тоннадан 2022 жылы 5,2 млн тоннаға дейін өсті. Бұл бүкіл Қытай өндірісінің 85%-ына және әлемдік өндірістің шамамен 19%-на сәйкес келеді, әрі су алудың баламалы өсуін қамтамасыз етеді.

Іле өзені бассейні үшін оның салдары мынадай түрде көрінеді. ҚР География институтының 2023 жылғы деректері бойынша, 1997-2022 жылдар аралығында өзеннің Қазақстанға түсетін орташа жылдық ағыны шамамен 12-15 %-ға қысқарған. Бұл жаңа ирригациялық объектілердің іске қосылуымен және Қытай тарапында Іледегі Қапшағай ГЭС-інің салынуымен байланысты. Бұл Балқаш көліне тікелей қауіп төндіреді, өйткені Іле оның жерүсті ағынының шамамен 80%-ын қамтамасыз етеді. Балқаш ТМД аумағындағы көлемі бойынша екінші ірі тұйық көл болып табылады, ол Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысы үшін негізгі ирригациялық, балық шаруашылығы және климат реттеуші функция атқарады. БҰҰ-ның Орталық Азия бойынша қоршаған орта бағдарламасы аясында әзірленген болжамдық модельдер қазіргі су алу динамикасы сақталған жағдайда 2040 жылға қарай көл деңгейінің 3-5 метрге төмендеу қаупін көрсетеді. Бұл Арал апатымен салыстыруға болатын экожүйелік деградацияға әкелуі мүмкін.

Қара Ертіске қатысты жағдай да кем емес деңгейде сындарлы. Бұл өзен Павлодар облысының және Екібастұзды сумен жабдықтау жүйелерінің стратегиялық су көзі болып табылады, сондай-ақ Астана мен Қарағанды өнеркәсіптік бассейнін сумен қамтамасыз ететін ұзындығы 458 км Ертіс-Қарағанды каналының қоректендіруші көзі қызметін атқарады. 1962-1974 жылдары салынған бұл канал Ертіс ағыны жеткілікті болған жағдайда ғана тұрақты жұмыс істейді. Қытай тарапы 2000-жылдардан бастап Қара Ертістен суды Шыңжаңның ішкі сумен жабдықтау жүйесіне бұру жобасын іске асырып келеді. Қолда бар деректер бойынша, Қытайдың Қара Ертістен жалпы су алуы жылына шамамен 3,0 - 3,5 текше км құрайды.

Су дауларын реттеудің институционалдық тетігі ретінде 2001 жылы құрылған және жыл сайын отырыс өткізетін Траншекаралық өзендерді пайдалану және қорғау жөніндегі бірлескен Қазақстан-Қытай комиссиясы әрекет етеді [15]. Алайда оның мандаты мониторинг пен деректер алмасумен шектелген, сондықтан да комиссия су алуды квоталау жөнінде міндетті шешімдер қабылдау өкілеттігіне ие емес [14]. Қазақстанның су бөлу туралы заңды түрде міндеттейтін келісім мәселесін көтеру әрекеттері Пекиннің ұстанымына жүйелі түрде тіреледі. Қытай тарапы су мәселесін экономикалық преференциялармен байланыстыруға жататын екіжақты ынтымақтастықтың «жалпы пакетінің» элементі ретінде қарастырады. Қазақстан тарапы, өз кезегінде, сауда келісімдеріне қарамастан экологиялық квоталауды талап етеді. Бұл институционалдық тығырық құқықтық тәсілдердің принципті айырмашылығымен байланысты, себебі ҚХР 1997 жылғы Халықаралық су ағындарын кеме қатынасына жатпайтын мақсаттарда пайдалану құқығы туралы БҰҰ конвенциясының қатысушысы емес және өз аумағындағы суларға абсолютті аумақтық егемендік доктринасын ұстанады.

*3. Көлік-логистикалық синергия: ШҰАА Жібек жолы экономикалық белдеуі мен ТХКМ өзегі ретінде*

Көлік-инфрақұрылымдық өлшем ШҰАА мен Қазақстан арасындағы өзара іс-қимылдың, сөзсіз, ең өнімді сегменті болып табылады. Шыңжаң Жібек жолы экономикалық белдеуінің (ЖЖЭБ), яғни «Бір белдеу, бір жол» бастамасының құрлықтық компонентінің архитектурасында орталық орын алады. ШҰАА-дың өңірлік астанасы Үрімжі Батыс Қытай провинцияларынан Еуропа мен Орталық Азияға бағытталатын жүктерді шоғырландыратын басты хаб ретінде қызмет етеді. Шыңжаңда Бірінші еуразиялық трансконтиненталдық көпірге қызмет көрсететін екі негізгі шекаралық өткел жұмыс істейді. Олардың біріншісі ҚХР тарапында орналасқан және қазақстандық Достық станциясымен байланысқан Алашанькоу өткелі болып табылады, ал екіншісі Алтынкөлмен байланысқан Қорғас бекеті ретінде белгілі. Достық-Алашанькоу өткелі ең көне, 1990 жылы ашылған, әрі тарихи тұрғыдан Қазақстан-Қытай шекарасындағы ең жүктемесі жоғары шекаралық теміржол пункті болып табылады. Ең жоғары жұмыс кезеңінде бұл өткел арқылы жылына 22 млн тоннаға дейін жүк өткен. Алайда Достық станциясы бірқатар құрылымдық шектеулермен, яғни «тар орындармен» сипатталады. Бұл кедергілердің қатарына Достықтан

Мойынтыға дейінгі шамамен 800 шақырымды құрайтын бір жолды теміржол желісі, Алматы мен Астана қалаларынан тым шалғай орналасуы, сондай-ақ 1520 және 1435 миллиметрлік табан айырмашылығына байланысты арбашаларды ауыстыру терминалдарының шектеулі өткізу қабілеті жатады. Осы шектеулерді жою мақсатында жалпы құны шамамен 3 млрд АҚШ долларын құрайтын Достық-Мойынты учаскесінде екінші жолдарды салу жобасы іске асырылуда. Жобаны аяқтау 2027-2028 жылдарға жоспарланған, бұл дәліздің өткізу қабілетін жылына 20 млн тоннадан 41 млн тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік береді [6].

2012 жылы пайдалануға берілген Алтынкөл-Қорғас өткелі неғұрлым заманауи және техникалық тұрғыдан жарақтандырылған болып табылады, себебі ондағы арбашаларды ауыстырудың біріктірілген терминалы контейнерлік платформалардың доңғалақ жұптарын ауыстыру процесінің үздіксіздігін қамтамасыз етеді. 2024 жылдың қорытындысы бойынша Қорғас арқылы 1,2 млн-нан астам TEU, яғни 20 футтық контейнер эквиваленті, өтті. Бұл оны контейнерлік операциялар көлемі бойынша посткеңестік кеңістіктегі ең ірі құрғақ портқа айналдырады. Өсудің маңызды факторы Қытай–Еуропа бағыттарының бір бөлігінің солтүстік дәлізден, яғни Ресей арқылы өтетін маршруттан, Орта дәлізге, дәлірек айтқанда, Қазақстан, Каспий және Кавказ арқылы өтетін бағытқа қайта бағдарлануы болды.

Кедендік және логистикалық рәсімдерді цифрландыру өткелдердің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. ТХКМ аясында ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің АС «АСТАНА-1» автоматтандырылған кедендік ресімдеу жүйесі мен Қытайдың «Алтын кеден» (Алтын көпір) жүйесін, синхрондау іске асырылуда, бұл алдын ала электрондық декларациялауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді және кеденнен өтудің орташа уақытын 2019 жылғы 24-36 сағаттан 2024 жылы 6-8 сағатқа дейін қысқартады. Транзиттік контейнерлік пойыздар үшін бірыңғай «жасыл дәліз» жобасы цифрлық жүк паспорттары, яғни e-seal жүйесі, болған жағдайда олардың Қазақстан-Қытай шекарасынан пломбаларды ашпай өтуін көздейді. Бұл жүйенің пилоттық іске қосылуы 2023 жылы өтті.

ШҰАА-дың ТХКМ-дегі рөлі стратегиялық логистикалық өлшемге де ие, өйткені Үрімжі Батыс Қытай өндірушілерінің шағын партияларын, яғни LCL жүктерін шоғырландыру орталығы ретінде жұмыс істейді және кейіннен Қорғас арқылы жөнелту үшін толық құрамды контейнерлік пойыздар қалыптастырады. Үрімжінің арнайы кедендік аймағы мен «Үрімжі-Орталық Азия» логистикалық паркі аралық сақтау және қайта тиеу үшін қойма инфрақұрылымын қамтамасыз етеді. Осылайша, ШҰАА-мен өзара іс-қимылды одан әрі тереңдету қазақстандық транзиттік дәліздердің еуразиялық логистикалық қызметтер нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін тікелей айқындайды.

*4. Өнеркәсіптік және аграрлық кооперация: «Қорғас» АЭА және аграрлық әлеует*

Өнеркәсіптік-инвестициялық өзара іс-қимылдың негізгі құралы ретінде шекара маңындағы аймақта орналасқан екі өзара толықтыратын,

бірақ институционалдық тұрғыдан әртүрлі объект әрекет етеді. Олардың біріншісі «Қорғас-Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аймағы (ҚШҚ АЭА) болып табылады, ал екіншісі «Қорғас» халықаралық шекара маңы ынтымақтастығы орталығы («Қорғас» ХШЫО) ретінде белгілі. Олардың институционалдық айырмашылығын түсіну кооперация архитектурасын талдау үшін принципті маңызға ие.

«Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА-сы ҚР Президентінің 2011 жылғы Жарлығына сәйкес құрылды, тек Қазақстан аумағында орналасқан және классикалық арнайы экономикалық аймақ режимінде жұмыс істейді. Резиденттер салықтық преференцияларды пайдаланады, атап айтқанда 25 жылға дейінгі кезеңге КТС және ҚҚС бойынша нөлдік мөлшерлемелер, кедендік жеңілдіктер және жеңілдетілген әкімшілік рәсімдер қолданылады. АЭА-ның мамандануы өнеркәсіптік және тұтыну тауарларын қайта өңдеуді, құрастыруды және реэкспорттауды қамтиды. 2024 жылғы негізгі жұмыс істеп тұрған өндірістерге автомобиль құрастыру, құрылыс материалдарын өндіру және аграрлық өнімді қайта өңдеу кіреді. АЭА құрғақ портының өткізу қабілеті 2024 жылы 3 млн тоннадан асты [6].

«Қорғас» ХШЫО (халықаралық шекара маңы ынтымақтастығы орталығы), 2004 жылғы үкіметаралық келісім негізінде құрылған шекара маңы саудасының бірегей құралы болып табылады. Бұл аймақ бір мезгілде ҚР және ҚХР аумағына таралады және өзіндік кедендік қағидалары бар юрисдикциялық тұрғыдан бейтарап анклав қалыптастырады (жеке тұлғалар үшін бажсыз сауда лимиті күніне 1500 АҚШ долларына дейін құрайды). Іс жүзінде ХШЫО оффшорлық сауда анклав ретінде қызмет етіп, Қытай тарапынан тауарларды жеңілдетілген тәртіппен әкелу үшін оны пайдаланатын ұсақ көтерме саудагерлерді де, ірі операторларды да тартады. Екі объектінің институционалдық синергиясы олардың атқаратын қызметтерінің өзара үйлесуінен көрінеді. Мысалы, ХШЫО ұсақ көтерме және бөлшек тауар айналымын қамтамасыз етіп, тұтынушылық трафик қалыптастырады, ал АЭА өнеркәсіптік инвестицияларды шоғырландырып, ірі тоннажды жүктерді өңдеуді қамтамасыз етеді. Олардың өзара әрекеті бөлшек саудадан бастап индустриялық қайта өңдеуге дейінгі сауда-өндірістік қызметтің бүкіл спектрін қамтитын экожүйе қалыптастырады.

Шекара маңындағы өзара іс-қимылдың институционалдық ландшафтындағы сапалық өзгеріс 2023 жылғы 1 қарашада Қытайдың, нақтырақ айтқанда Шыңжаңның, эксперименттік еркін сауда аймағының іске қосылуы болды. Оның периметріне Қорғастың қытайлық кластері де енгізілді. Еркін сауда аймағының құрылуы ШҰАА-дағы қытайлық және бірлескен кәсіпорындар үшін реттеушілік преференцияларды едәуір кеңейтті. Олардың қатарына ұлттық валюталарда, яғни юань мен теңгеде, трансшекаралық қаржылық есеп айырысуларды жеңілдету, логистикалық тізбектерді субсидиялау және инвестициялық режимді либерализациялау кіреді. Қазақстан үшін Пекиннің бұл қадамы институционалдық асимметрияны күшейтті, өйткені қазақстандық тараптағы «Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА-сы ЕАЭО-ның неғұрлым қатаң және икемділігі төмен

кедендік-салықтық регламенттері шеңберінде жұмыс істейді. Бұл Астанадан хабтың өз бөлігіне қатысты құқықтық режимді жедел жаңғыртуды талап етеді.

2022–2024 жылдары практикалық өлшемге ие бола бастаған перспективалы бағыттардың бірі ретінде аграрлық кооперацияны атауға болады. Қазақстан экологиялық таза ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттаудың елеулі әлеуетіне ие. Бұл өнімдердің қатарына еліміз әлемдегі жетекші он экспорттаушының қатарына кіретін бидай мен бидай ұны, зығыр, рапс және күнбағыс сияқты майлы дақылдар, сондай-ақ ет пен сүт өнімдері жатады. Дамыған тамақ өнеркәсібі және өсіп келе жатқан орта тапқа ие Шыңжаң мұндай өнім үшін табиғи әрі логикалық нарық болып табылады. Қазіргі кезде ШҰАА қазақстандық ұн импорты бойынша Қытай өңірлері арасында екінші орын алады [2].

Аграрлық экспортты арттырудағы жүйелі кедергі ретінде Қытайдың қатаң фитосанитарлық режимі сақталып отыр. Шетелдік өнімнің ҚХР нарығына кіруі Қытай Бас кеден басқармасымен, яғни ГТУ / GACC арқылы реттеледі; бұған дейін бұл функциялар Ауыл шаруашылығы министрлігі мен AQSIQ арасында бөлінген болатын. Өнімнің әрбір санаты өндіруші кәсіпорынды инспекциялаудың және санитарлық-эпидемиологиялық стандарттарды келісудің ұзақ (18-36 ай) рәсімінен өтуді талап етеді. 2024-2025 жылдардағы келісімдер мен ветеринарлық сертификаттар алмасуын автоматтандырудың арқасында Қытай Бас кеден басқармасымен келісу динамикасы айтарлықтай жеделдеді. Қазақстандық өсімдік шаруашылығы, астық және мал шаруашылығы өнімдерін экспорттаушылардың мақұлданған тізімдері жоспарлы түрде кеңейіп келеді, реестрлерге өсімдік шаруашылығы мен қайта өңдеу саласы бойынша 100-ден астам кәсіпорын енгізілген. Дегенмен, ҚХР нарығында жүздеген аккредиттелген өндірістік алаңдары бар негізгі жаһандық аграрлық экспорттаушылармен, атап айтқанда Бразилия және Австралиямен, салыстырғанда айтарлықтай реттеушілік алшақтық сақталуда. Бұл кедергіге ішінара жауап ретінде Қорғас терминалдарында верификацияланған аграрлық экспорттаушылар үшін «жасыл дәліздер» деп аталатын жеделдетілген кедендік рәсімдер құру бастамасы ұсынылады. 2023 жылы қазақстандық бидай экспорты үшін «жасыл дәліз» туралы хаттамаға қол қойылды, бұл ветеринарлық тексеру уақытын 72 сағаттан 12 сағатқа дейін қысқартты. Алайда бұл режимді өнімнің басқа санаттарына тарату әлі де келіссөздер тақырыбы болып отыр.

*2035 жылға дейінгі субөңірлік өзара іс-қимылдың болжамдық сценарийлері*

*1-сценарий: «Прагматикалық конвергенция» базалық сценарий, ықтималдығы 55%.*

Тараптар қалыптасқан статус-квоны сақтайды. Бұл жағдайда гуманитарлық күн тәртібі бойынша бағытталған «тыныш дипломатия» институционалдық серпілістерсіз жалғаса береді, ал су мәселесі өткір қақтығысқа ұласпай, басқарылатын режимде қалады. Негізгі акцент ТХКМ өсімі жағдайында көлік-логистикалық интеграцияны жеделдетуге жасалады.

2030 жылға қарай ШҰАА-ҚР өткелдері арқылы өтетін транзиттік контейнер ағыны жылына 3-4 млн TEU деңгейіне жетеді. Аграрлық экспорт «жасыл дәліздер» аясында кезең-кезеңімен ұлғаяды. Қазақстан қандастар базасын біртіндеп кеңейтіп, ШҰАА-дағы диаспораның демографиялық салмағын төмендетеді. Нәтижесінде тұрақты экономикалық өзара тәуелділікке және гуманитарлық әрі су күн тәртібі бойынша мерзімді, бірақ дағдарыстық емес қысымға негізделген басқарылатын асимметриялық әріптестік қалыптасады.

*2-сценарий: «Институционалдық серпіліс» (оптимистік сценарий, ықтималдығы 25%).*

Бұл сценарий Іле және Қара Ертіс бойынша су бөлу жөнінде рамалық келісімге қол жеткізілген жағдайда, мысалы, ШЫҰ немесе БҰҰ делдалдығы арқылы, сондай-ақ трансшекаралық байланыстары бартұлғаларды құқықтық қорғау туралы хаттамаға қол қойылған жағдайда іске асады. Экономикалық ынталандырулар Қазақстанның аграрлық өнімдерінің ШҰАА нарығына кеңейтілген қолжетімділігін гуманитарлық және су күн тәртібі бойынша тиісті ымыралармен байланыстыру арқылы қалыптастырылады. 2035 жылға қарай «Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА-сы қытайлық Қорғастың толыққанды қатысуымен трансшекаралық өнеркәсіптік аймақтар жүйесіне интеграцияланады, ал екіжақты сауда көлемі 50 млрд АҚШ долларына жетеді. Нәтижесінде жасырын қақтығыстар деңгейі төмендеген, сапалық тұрғыдан неғұрлым теңгерімді әріптестік қалыптасады.

*3-сценарий: «Шиеленісті теңгерімдеу» (пессимистік сценарий, ықтималдығы 20%).*

Бұл сценарий кезінде су дағдарысының шиеленісуі, яғни Балқаш деңгейінің күрт төмендеуі немесе Ертіс-Қарағанды каналының толуының тоқтауы; және/немесе ШҰАА-дағы ҚР азаматтарына қатысты кең қоғамдық резонанс пен парламенттік қысым туғызған жаңа ірі гуманитарлық инцидент. Бұл сценарийде Қазақстан жария реакция көрсетуге мәжбүр болады, бұл екіжақты қатынастардың уақытша салқындауына әкеледі. Қытай тарапы қысым көрсету үшін экономикалық тетіктерді пайдаланады: өткелдердегі кідірістер, инвестицияларды шектеу. Дағдарыс қарқынды жабық келіссөздер арқылы шешіледі, алайда институционалдық салдар қалдырып, бірлескен жобаларды іске асыру қарқынын төмендетеді. Нәтижесінде жүйелі қақтығысқа ұласпайтын, бірақ 2-4 жыл кезеңінде терең интеграцияны едәуір қиындататын уақытша тұрақсыздану орын алады.

### **Қорытынды**

Зерттеу нәтижелері мен модельденген сценарийлерді жинақтау негізгі теориялық және қолданбалы қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы Қазақстан-Қытай қатынастарының архитектурасында құрылымдық тұрғыдан амбивалентті фактор ретінде түпкілікті орнықты: ол бір мезгілде экономикалық интеграцияның қуатты драйвері және гуманитарлық әрі экологиялық салалардағы тұрақты институционалдық кедергілердің генераторы ретінде

әрекет етеді. Бұл дуалдылық кездейсоқ сипатқа ие емес, өйткені ол ШҰАА-дың өзіне тән объективті сипаттамаларында, атап айтқанда, оның трансшекаралық геоэкономикалық орналасуында, ресурсты көп қажет ететін шаруашылық моделінде және ортақ экожүйелердің осалдығында терең тамырланған. Теориялық тұрғыдан алғанда, ҚР мен ШҰАА арасындағы өзара іс-қимыл кейсі кешенді өзара тәуелділік теориясының түсіндірушілік құндылығын верификациялайды [13]. Ауқымды экономикалық пайданың екі тарап үшін де ықтимал эскалациядан туындайтын жоғары шығындар қалыптастыруы дағдарыстар туындаған кезде төмен бейінді дипломатиялық құралдарға («тыныш дипломатияға») айқын басымдық берілуін шарттайды. Сонымен бірге зерттеу терең мемлекетаралық асимметрия жағдайында Кеохейн-Най парадигмасының шектерін де көрсетеді. Әлеуеттердің орасан теңсіздігі салдарынан Қазақстан сауда-логистикалық өзара тәуелділікті тікелей келіссөздік ресурсқа айналдыру мүмкіндігінде шектеулі болып отыр. Бұл Астананы су бөлу және гуманитарлық досы бойынша негізгі мәселелерде осал позицияда қалдырады. Осы жағдайларда Қазақстанның Шыңжаң бағытындағы қолданбалы стратегиясы күн тәртібін ақылды түрде ажырату қағидатына негізделуі тиіс. Астанаға су және этногуманитарлық дауларды прагматикалық тұрғыдан техникаландыру және саясиландырудан арылту қажет. Бұл мәселелерді кезең-кезеңімен жабық кәсіби сараптамалық комитеттер деңгейіне көшіру маңызды. Сонымен қатар көлік-логистикалық тоғыстыруды және өнеркәсіптік-аграрлық кооперацияны барынша жеделдету талап етіледі. Тек Қазақстан Республикасының Шыңжаңдағы инфрақұрылымдық жобалардағы институционалдық қатысуын жүйелі түрде арттыру ғана жаңа тірек нүктелерін қалыптастыруға және ұзақ мерзімді перспективада неғұрлым теңгерімді келіссөздік баланс құруға мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, пессимистік болжамдардың іске асу тәуекелдерін барынша азайтады.

## ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев пен ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин келіссөз жүргізді // ҚР Президентінің ресми сайты. - 2023. - 17 мамыр. - URL: <https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-prezidenti-kasym-zhomart-tokaev-pen-khr-toragasy-si-czinpin-kelissoz-zhurgizdi>
- [2] Шыңжаң статистикалық жылнамасы - 2023 (新疆统计年鉴 2023). - Үрімжі: Шыңжаң статистикалық баспасы, 2023.
- [3] Human Rights Watch. Eradicating Ideological Viruses: China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims. - New York: HRW, 2018. - 117 p.
- [4] ҚР БҒМ ҒК География институты. Іле өзені мен Балқаш көлі бассейнінің гидрологиялық жағдайы: ғылыми баяндама. - Алматы: География институты, 2023.
- [5] Султанов Б.К. Казахстан и Китай: стратегическое партнерство в меняющемся мире. - Астана: КИСИ, 2024. - 320 б.

[6] ҚР Ұлттық экспедиторлар қауымдастығы. 2024 жылы Транскаспий халықаралық көлік маршрутын дамыту туралы есеп. - Алматы: АҰЭҚ, 2025.

[7] Сыроежкин К.Л. Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии. - Алматы: Дайк-Пресс, 2003. - 736 б.

[8] Нечаева Е.Л., Кожирова С.Б. Синьцзян как ключевой регион инициативы Пояса и пути // Адам әлемі. - 2023. - №1 (95). - С. 51–64.

[9] Кожирова С.Б. Синьцзян: этносы и языки // Қазақстан шығыстануы. - 2023. - Т. 5. - №1. - С. 50–61.

[10] Roberts S.R. The War on the Uyghurs: China's Internal Campaign Against a Muslim Minority. - Princeton: Princeton University Press, 2020. - 336 p.

[11] Liu Y. Research on the Measurement of Digital Economy Development Level Based on the Entropy Weight Model and TOPSIS Method: Taking Xinjiang Uygur Autonomous Region as an Example // Advances in Economics, Management and Political Sciences. - 2024. - Vol. 60. - P. 261-267. - DOI: 10.54254/2754-1169/60/20231245.

[12] Glenn P., Nordberg M. Water and Security in Central Asia: Resolving a Liquid Dilemma // SIPRI Research Report. - 2021. - No. 14. - P. 1-98.

[13] Keohane R.O., Nye J.S. Power and Interdependence. 4th ed. - Longman/Pearson, 2012. - 368 p.

[14] Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы трансшекаралық өзендерді пайдалану және қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы 2001 жылғы 12 қыркүйектегі келісім. - Астана, 2001.

[15] Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің трансшекаралық өзендерді пайдалану және қорғау жөніндегі бірлескен Қазақстан–Қытай комиссиясының жұмыс топтары отырыстарының қорытындылары бойынша ресми есебі (2024-2025 жж.) // ҚР Су ресурстары және ирригация министрлігінің ресми ақпараттық ресурсы. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/water>

## REFERENCES

[1] President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev held talks with President of the PRC Xi Jinping. Official Website of RK President. 2023. May 17. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-prezidenti-kasym-zhomart-tokaev-pen-khr-toragasy-si-czinpin-kelissoz-zhurgizdi>

[2] Xinjiang Statistical Yearbook 2023. Urumqi: Xinjiang Statistical Publishing House, 2023.

[3] Human Rights Watch. Eradicating Ideological Viruses: China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims. New York: Human Rights Watch, 2018. 117 p.

[4] QR BGM GK Geografiya instituty. Ile ozeni men Balkash koli basseyninin gidrologiyalyk zhagdayy: gylimi bayandama (Hydrological Conditions of the Ili River and Lake Balkhash Basin: Research Report). Almaty: Institute of Geography, 2023.

[5] Sultanov B.K. Kazakhstan i Kitay: strategicheskoye partnerstvo v menyayushchemsya mire [Kazakhstan and China: Strategic Partnership in a Changing World]. Astana: KISI, 2024. 320 p. [in Russ.].

[6] QR Ulttyq ekspeditorlar qauymdastygy. 2024 jyly Transkaspïi khalyqaralyq kolik marshrutyn damytu turaly esep [Report on the Development of the Trans-Caspian International Transport Route in 2024]. Almaty: AUEQ, 2025.[ in Kaz.].

[7] Syroezhkin K.L. Mify i realnost etnicheskogo separatizma v Kitae i bezopasnost Tsentralnoy Azii [Myths and Reality of Ethnic Separatism in China and Security of Central Asia]. Almaty: Dayk-Press, 2003. 736 p. [in Russ.].

[8] Nechaeva E.L., Kozhirova S.B. Sin'tszyan kak klyuchevoi region initsiativy Poyasa i puti [Xinjiang as a Key Region of the Belt and Road Initiative]. Adam Alemi. 2023. No. 1 (95). P. 51-64. [in Russ.].

[9] Kozhirova S.B. Sin'tszyan: etnosy i yazyki [Xinjiang: Ethnic Groups and Languages]. Qazaqstan Shygystanuy (Kazakhstan Oriental Studies). 2023. Vol. 5. No.1. P. 50-61. [in Russ.].

[10] Roberts S.R. The War on the Uyghurs: China's Internal Campaign Against a Muslim Minority. Princeton: Princeton University Press, 2020. 336 p.

[11] Liu Y. Research on the Measurement of Digital Economy Development Level Based on the Entropy Weight Model and TOPSIS Method: Taking Xinjiang Uygur Autonomous Region as an Example // Advances in Economics, Management and Political Sciences. 2024. Vol. 60. P. 261-267. DOI: 10.54254/2754-1169/60/20231245.

[12] Glenn P., Nordberg M. Water and Security in Central Asia: Resolving a Liquid Dilemma. SIPRI Research Report. 2021. No. 14. P. 1-98.

[13] Keohane R.O., Nye J.S. Power and Interdependence. 4th ed. Harlow: Longman/Pearson, 2012. 368 p.

[14] Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on Cooperation in the Use and Protection of Transboundary Rivers of 12 September 2001. Astana, 2001.

[15] Official Report on the Meetings of the Working Groups of the Joint Kazakhstan–China Commission on the Use and Protection of Transboundary Rivers, 2024–2025. Official Information Resource of the Ministry of Water Resources and Irrigation of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/water>

## КАЗАХСТАНСКО-КИТАЙСКОЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО В СТРУКТУРЕ СИНЬЦЗЯНА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ БАРЬЕРЫ И ДРАЙВЕРЫ КООПЕРАЦИИ

Карымсакова Д.А.<sup>1</sup>, \*Батырбаев К.М.<sup>2</sup>

<sup>1, \*2</sup>Международный университет Астана, Астана, Казахстан

**Аннотация.** В статье комплексно анализируется многомерная роль Синьцзян-Уйгурского автономного района (СУАР) в системе двусторонних

отношений в рамках стратегического партнерства между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой. Целью исследования является выявление ключевых торгово-экономических драйверов и структурных институциональных ограничений СУАР, влияющих на двусторонние отношения, а также комплексная оценка их взаимосвязи. Теоретическую основу статьи составляют теория комплексной взаимозависимости Р. Кохэйна и Дж. Ная, институциональный и сравнительный анализ, а также методы многофакторного фактор-прогнозирования. В ходе исследования определено инфраструктурное значение СУАР в Экономическом поясе Шелкового пути и Транскаспийском международном транспортном маршруте, проанализирован институциональный дизайн СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота» и МЦПС «Хоргос», последствия запуска экспериментальной зоны свободной торговли Китая и фитосанитарные барьеры при экспорте аграрной продукции. Кроме того, обоснована эффективность механизмов «тихой дипломатии» в этногуманитарной сфере и гидрополитические проблемы, вызванные интенсификацией водозабора Синьцзянским производственно-строительным корпусом в бассейнах трансграничных рек Или и Черный Иртыш. В результате исследования доказана структурная амбивалентность СУАР в двусторонних отношениях: регион не только ускоряет экономическую интеграцию, но и формирует долгосрочные риски в условиях глубокой асимметрии. Практическая значимость работы заключается в разработке рекомендаций для государственных органов Казахстана по совершенствованию водной дипломатии и логистической политики, а также в представлении трех возможных сценариев развития двустороннего субрегионального сотрудничества до 2035 года («Прагматическая конвергенция», «Институциональный прорыв», «Балансирование на грани напряженности»).

**Ключевые слова:** Казахстан, КНР, Синьцзян (СУАР), комплексная взаимозависимость, трансграничные реки, гидрополитика, кандаасы, Средний коридор (TMTM), СЭЗ «Хоргос», институциональный дизайн, асимметричное партнерство, секьюритизация

## XINJIANG IN THE STRUCTURE OF KAZAKHSTAN-CHINA STRATEGIC PARTNERSHIP: INSTITUTIONAL BARRIERS AND DRIVERS OF COOPERATION

Karymsakova D.A. <sup>1</sup> Batyrbayev K.M. <sup>2</sup>

<sup>1,\*2</sup> Astana International University, Astana, Kazakhstan

**Abstract.** This article provides a comprehensive analysis of the role of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (XUAR) within the framework of the strategic partnership between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China. The study aims to identify the key drivers of cooperation and institutional constraints associated with Xinjiang and to assess their impact on bilateral relations. The research is based on the theory of complex interdependence developed by R. Keohane and J. Nye, employing institutional

analysis, comparative analysis, event analysis, and scenario forecasting. Particular attention is devoted to Xinjiang's infrastructure role in the Silk Road Economic Belt and the Middle Corridor (TITR). The study analyzes the institutional designs of the Khorgos Eastern Gate SEZ and Khorgos ICBC, the impact of the newly established Xinjiang Pilot Free Trade Zone, and regulatory phytosanitary barriers in agricultural trade. Furthermore, it evaluates the efficiency and limits of "quiet diplomacy" mechanisms regarding the Kazakh diaspora and highlights critical hydropolitical issues in the Ili and Black Irtys transboundary river basins driven by the intensification of water withdrawal by the Xinjiang Production and Construction Corps. The findings demonstrate that Xinjiang represents a structurally ambivalent factor: while promoting economic connectivity, it simultaneously generates long-term risks in the humanitarian and environmental spheres due to deep bilateral asymmetry. The practical significance of the research consists in formulating recommendations for relevant public authorities of Kazakhstan to improve transport cooperation and water diplomacy, as well as proposing three alternative forecasting scenarios through 2035: Pragmatic Convergence, Institutional Breakthrough, and Tense Balancing.

**Keywords:** Kazakhstan, PRC, Xinjiang (XUAR), complex interdependence, transboundary rivers, hydropolitics, kandas, Middle Corridor (TITR), Khorgos SEZ, institutional design, asymmetric partnership, securitization

***Авторлар туралы мәлімет:***

Карымсакова Дана Әлімжанқызы – докторант, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: dana.sabi@gmail.com

Батырбаев Қайрат Маратұлы – оқытушы, Астана Халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: eami.kairat@gmail.com

***Информация об авторах:***

Карымсакова Дана Алимжановна – докторант, Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан, e-mail: dana.sabi@gmail.com

Батырбаев Кайрат Маратович – преподаватель, Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан, e-mail: eami.kairat@gmail.com

***Information about the authors:***

Dana Alimzhanovna Karymsakova – PhD student, International University of Astana, Astana city, Kazakhstan, e-mail: dana.sabi@gmail.com

Batyrbayev Kairat Maratovich – lecturer, Astana International University, Astana city, Kazakhstan, e-mail: eami.kairat@gmail.com

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.07.2026.*

*Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 28.09.2026.*